

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 47 Volume: 9 Issue: 47

Aralık 2016 December 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

SAFEVÎ HANEDANLIĞI'NIN ÇÖKÜŞÜNDE AFGAN AŞİRETLERİNİN ROLÜ THE ROLE OF AFGHAN TRIBES IN THE COLLAPSE OF SAFAVID DYNASTY

Orhan YAZICI*

Öz

XVI. yüzyılın başlarından itibaren İran'ı hâkimiyeti altına alan Safevîler, batıda Osmanlı İmparatorluğu, doğuda Türkistan Hanlıkları ve güneyde Baburlular ile komşu halde, XVIII. yüzyılın başlarına kadar bölgenin önemli siyasî güçlerinden biri olarak varlığını korumuştur. Safevîler, İran'daki iki yüzyılı aşkın iktidarları döneminde hâkimiyet alanlarını genişletmek, İran ve çevresinden geçen ticaret yollarını kontrol altında tutmak ve milli bir inanç olarak gördükleri Şii mezhebini yaymak için her üç cihette de büyük bir mücadeleye girişmiş ve oldukça önemli başarılar kazanmışlardır. Ancak XVIII. yüzyılın hemen başlarında Safevîlerin uğraşmak zorunda kaldıkları en önemli mesele, Herat ve Kandahar'da gittikçe güçlenen Afgan aşiretleri olmuştur. Safevîlerin Kandahar'ı hâkimiyet altında tutmak için sevk ettikleri orduların Afgan aşiretleri karşısında birer birer mağlup edilmeleri, İran'daki istikrarı bozmuş, bir süre sonra da aşiretler İsfahan'ı işgal ederek Safevî hanedanlığına son vermişlerdir. Bu çalışmamızda Safevîlerin çöküşünde Afgan aşiretlerinden Gilcailer ve Abdalilerin rolü üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Safevî Hanedanlığı, Afgan Aşiretleri, Gilcailer, Abdaliler, Mir Üveys Han, Mir Mahmud.

Abstract

As from the early of XVIth century, the State of Safavid that conquered Persia, kept its presence as the most important political power of the region until the early of XVIIIth century, though there were Ottoman Empire in the west and Turkestan Khanates in the east and being neighbor with the Baburids in South. Safavids also entered into a tremendous fight in every three aspects and gained important achievements during their over two hundred years of sovereignty in order to expand their ruling area take control of the trade way along Persia and disseminate the Shiite sect that they dignified as national belief. Yet, in earlies of XVIIIth century, the most important issue that Safavids dealt with was the problem of Afghan tribes that getting more and more powerful in Herat and Kandahar. One by one Defeat of the armies sent by Safavids in order to conquer and keep under dominance of Kandahar by the tribes of Afghan caused destabilization in Persia and after a while, tribes dragged Safavid Dynasty into collapse by occupying Isfahan. In our study, the role of Ghiljies and Abdalis from Afghan tribes during the collapse of Safavid has been tackled.

Keywords: Safavid Dynasty, Afghan Tribes, Ghiljies, Abdalis, Mir Wais Khan, Mir Mahmud.

Giriş

XVI. yüzyılın başlarında İran'da kurulan Safevî Devleti'nin batıda komşu olduğu Osmanlılarla olan siyasî ve ticarî ilişkileri hakkında pek çok bilgiye sahibiz. Bu iki devletin özellikle Azerbaycan ve Irak-ı Acem üzerinde yaklaşık iki asır süren rekabeti, bölge tarihinin en önemli meselesi olmuştur (Uzunçarşılı, 1988: III/2, 243). Safevîlerin Osmanlılar dışında bir başka rakibi de doğusunda yer alan Baburlulardır. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Hindistan'da bir güç olarak yükselen Baburlular ile Safevîler arasında Hindistan-İran ve Türkistan arasındaki ticaret yollarının düğüm noktasında yer alan Kandahar üzerinde bitmek bilmeyen bir rekabet yaşanmıştır.¹

Hindistan ile İran arasındaki büyük ticaret merkezlerinden biri olan Kandahar, 1522 yılında Babur Şah tarafından ele geçirilmiştir.² Babur'un oğlu Kâmurân'ın vali olarak tayin edildiği Kandahar ve çevresinde bu dönemde çok güçlü aşiretler meskûndü. Kâbil-Gazne-Kandahar hattında yaylak-kışlak hayatı yaşayan Gilcailer³ sahip oldukları büyük koyun sürüleri ve ticaret kervanlarından elde ettikleri gelirlerle bölgenin en büyük aşireti olarak öne çıkmıştı (Babur, 1987: 230-235). Baburlu hâkimiyetine giren Gilcailer, XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Kandahar merkez olmak üzere Gazne-Kâbil yolunu kontrol etmek ve bölgedeki düzeni sağlamakla görevlendirildiler. Böylece Baburlulardan gördükleri destek ve ticaretten elde ettikleri kazançla kısa sürede siyasî bir güç haline yükseldiler (Abdulkarim Bukhari, 1876: 8).

* Doç.Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Kampüs/MALATYA email: orhan.yazici@inonu.edu.tr

¹ Geniş bilgi için bkz. Riyazü'l-İslâm (1373), *Tarih-i Revâbüt-ı İran ve Hind*, (Trc. Muhammed Bakır Aram-Abbaskuli Gaffarî Ferd), Tahran: İntişarat-ı Emir-i Kebir.

² Argunşahlardan Şüca Bey'in elinde olan Kandahar şehrini 1522 (628) tarihinde ele geçiren Babur, oğlu Kâmurân'ı şehre vali tayin etmişti. Bkz. Zahirüddin Muhammed Babur (1987), *Vekayi: Babur'un Hatıratı I*, (Nşr. R.R. Arat), Ankara: TTK Yayınları, s.0111.

³ Gilcaî/Gilcî/Gilcay ve Gilzay olarak kaynaklarda adı geçen bu aşiretin kökeniyle ilgili bkz. Orhan Yazıcı (2012), "Gilcayların Menşei", Prof.Dr. Enver Konukçu Armağanı, (Ed. İ.E. Atnur), Ankara: Berikan Yayınevi, s.461-476.

Bu dönemde Kandahar çevresinde yaylak-kışlak hayatı yaşayan bir başka güçlü aşiret de Abdalilerdi.⁴ Baburlulardan gördükleri destekle gittikçe güçlenen Gilcailer, zamanla Abdalileri baskı altına almaya başladılar. Bu iki büyük aşiret arasında derinleşen mücadele sonucunda Gilcailer, XVI. yüzyılın sonlarında Abdalileri Kandahar'dan çıkartarak kuzeye, Herat'a göç ettirdiler (Fraser-Tytler, 1950: 61). Bu olay, bölge tarihinde yüzyıldan fazla sürecek Safevî-Baburlu çekişmesinin taraflarını da ortaya çıkardı.

Safevî Devleti'nin hâkimiyeti altında bulunan Horasan'ın en önemli şehri olan Herat'a yerleşen Abdaliler, Isfahan'a vergi ve asker vermek suretiyle burada sulh içerisinde yaşama imkânı buldular.⁵ Zamanla bu sınır vilayetinin en önemli güçlerinden biri haline gelen Abdalilerin hizmetinden oldukça memnun kalan Şah I. Abbas (1587-1629), 1598'de aşiretin önemli liderlerinden biri olan Asadullah (/Sado)⁶ Han'a *Mir-i Afaghina* unvanını verdi (Lockhart, 1958: 95).

Şah I. Abbas, Kandahar'ın stratejik ve ticarî önemini çok iyi kavramıştı. Ona göre Hindistan ile İran arasındaki ana ticaret yolları üzerinde bulunan Kandahar, Herat ile birlikte Horasan'ın bir parçasıydı ve dolayısıyla Horasan'ın emniyeti için Kandahar'ın mutlaka Safevî hâkimiyeti altında bulunması gerekiyordu. O sebeple Baburlu hükümdarı Cihangir'in Dekken'deki isyanları bastırmakla meşgul olduğu bir sırada Kandahar üzerine yürüdü ve 21 Haziran 1622'de şehri ele geçirdi (Aydoğmuşoğlu, 2013: 136). Bu seferde Safevî ordusuna en büyük yardımı Asadullah Han'ın liderliğindeki Abdaliler yaptı. Şah I. Abbas, bu hizmetin karşılığında *Sultan* unvanını verdiği Asadullah'ı Kandahar hâkimi ilan etti.⁷ Böylece Kandahar'da Gilcailere göre daha üstün konuma yükselen Abdaliler, Safevîler adına bölgenin hâkimi oldular ve yaklaşık yüz yıl boyunca Kandahar ve çevresini onlar adına idare ettiler.⁸

1. Kandahar'da Safevî Hâkimiyetinin Sonu

Abdalilerin Isfahan'la iyi ilişkileri Şah Hüseyin (1694-1722) zamanında bozulmaya başladı. Bu dönem aynı zamanda Safevîlerin inkıza sürüklendiği döneme denk gelmişti. Şah Hüseyin'in idaredeki acizliği, gittikçe bozulan mali düzen, ordunun başına buyruk valiler ve komutanlar elindeki durumu, valide sultan ve harem ağalarının hükümet üzerindeki tesiri, devletin zayıflamasına ve oldukça geniş topraklar üzerindeki etkisinin azalmasına sebep olmuştu (Foran, 1992: 282). Malî disiplini ve ordu düzenini yeniden tesis etmek isteyen Şah Hüseyin, vilayetlerin vergi yükünü artırdı. Bunun üzerine tahsildarların Kandahar ve çevresinde yaşayan aşiretlerden fahiş miktarda vergi istemeleri ve vergi konusunda itiraz eden ahaliye eziyet etmeleri, Safevîlerin Kandahar üzerindeki nüfuzunu zayıflatan en önemli olay oldu (Sykes, 1940: 235, Bellew, 1982: 17).

Safevîlerin Kandahar ve çevresinden vergi toplarken gösterdiği adaletsiz uygulamalara öncelikle Devlet Han liderliğindeki Abdaliler isyan etti. Bu isyanı çok kanlı bir şekilde bastıran Safevî kuvvetleri, Devlet Han'ı Afgan aşiretlerin yoğun yaşadığı Multan'a sığınmaya mecbur etti. Burada yeni kuvvetler toplayan Devlet Han, üzerine gönderilen Safevî kuvvetlerini iki savaşta mağlup ederek bütün Afganlar arasında şöhret buldu. Onun bu başarıları Safevî ordusunun yenilmezliği düşüncesini de ortadan kaldırmıştı. Devlet Han'ın zaferini haber alan Kandahar ve civarında yaşayan Afgan aşiretleri de peş peşe isyan etmeye başladılar. Bu durum karşısında ürken Safevîler bölgedeki baskıyı iyice artırdılar. Şah Hüseyin Kandahar valisini geri çağırıp yerine Safevîlerin ünlü komutanlarından Gürcü prensi XI. Georgi'yi, Şah Navaz Han (Gürgin Han)⁹ adıyla Kandahar'a beylerbeyi olarak tayin etti (Yozefo Tiflisî, 1137: 7b; Lockhart, 1938: 2).

1704 yılı Mayıs ayı başlarında dört bin Gürcü ve yirmi bin Kızılbaş askeriyle Kirman'dan Kandahar'a hareket eden Gürgin Han, bölgeye intikal eder etmez Afgan aşiretleri arasındaki husumetlerden faydalanma yoluna giderek Abdalilerin rakibi Gilcailerle ittifak yaptı (Malleon, 1879: 213 vd). Gürgin Han,

⁴ Bazı kaynaklarda Abdalân olarak da zikredilen [Bkz. Yozefo Tiflisî (1137), *Vakât-ı Mir Üveys ve Şah Hüseyin*, İstanbul, vr.4a.] Abdalilerin Eftalitlerin (Akhunlar) bakıyeleri olduğuna dair geniş bilgi için bkz. Kıyameddin Rai Barlas (1986), "Afgan Kabilelerinin Türklükle Alakaları; Abdalılar Eftalitler (Ak-Hınlar)'ın Torunları mı?", *Türk Kültürü XIV/278*, (Haziran), s. 362-370.

⁵ Bu dönemde Abdalilerin Herat'taki nüfusu tahminen altmış bin haneye ulaşmıştı. Bkz. John Foran (1992), "The Long Fall of the Safavid Dynasty: Moving Beyond the Standard Views", *Middle East Studies*, 24, s.294.

⁶ Aşiret içerisinde Sado olarak bilinen Asadullah Han'ın ahfadına sonradan Sadozaylar denilmiştir. Bkz. Feyz Muhammed Kâtib Hazara (1372), *Sirâci't-tevârih I-II*, Tahran: Müessesesi-yi Tahkikât ve İntişarat-ı Belh, s. 48; Orhan Yazıcı (2003), *Ahmed Şah Abdalî ve Millî Afgan Devleti'nin Kuruluşu 1747-1772*, Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.17.

⁷ Kandahar'ın Safevîlerin hâkimiyetine girişiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Inayat Khan (1976), "Shah Jahan-nama", *The History of India, As Told By Its Own Historians VII*, (Nşr. Elliot-Dowson), Lahore, s.89 vd; Asadullah'tan sonra aşiretin başına sırasıyla Mahdud Han, Hoca Hızır Han, Hüdadat (/Hüdakey) Han, Şir Han, Sarmast Han ve Devlet Han geçmişti. Bkz. Ganda Singh (1959), *Ahmad Shah Durrani*, Bombay: Asia Publishing, s.3 vd.

⁸ Safevî valisi Ali Merdan Han, sarayla ihtilafa düştüğü için Kandahar'ı 1638'de Şah Cihan'ın gönderdiği orduya teslim etmiş, ancak 1642'de tahta çıkan Şah II. Abbas, aynı yıl Kandahar üzerine yürüyerek şehri ele geçirmişti. Şah Cihan, üç kez Kandahar seferine çıktysa da saraydan istediği desteği bulamadığı için başarı sağlayamadı. Böylece Kandahar XVIII. yüzyılın başlarına kadar Safevîlerin hâkimiyeti altında kaldı. Bkz. Muhammad Ali (1958), *Afghanistan: The National Awakening*, Lahore: The Punjab Educational Press, s.1 vd.

⁹ Şah Navaz Han adıyla Kandahar beylerbeyliğine tayin edilen XI. Georgi'nin İran kaynaklarındaki adı çoğunlukla "Gürgin Han" olarak geçmektedir. [Bkz. Mirza Muhammed Halil Maraşî Safevî (1342), *Mücmülü't-tevârih*, (Nşr. Abbas İkbâl), Kitabhane-yi Senâi, s. 3]; Biz de çalışmamızda Gürgin Han adını kullanmayı tercih ettik.

Gilcailerin desteğiyle Kandahar'ın dış mahallelerinde devam eden Abdalilerin isyanını çok kanlı bir şekilde bastırdıktan sonra Şar Safa kalesi yakınlarında sıkıştırmayı başardığı Devlet Han ve oğlu Nazar Han'ı öldürdü. Devlet Han'ın diğer oğulları Rüstem ve Zaman Han'ı aşiretin büyük bölümüyle birlikte Kirman'a sürgüne gönderdi (Maraşî, 1342: 21).

Abdalilerin Kandahar'dan çıkarılmaları, o dönemde Kandahar ve çevresinde yaklaşık elli bin haneye ulaşan nüfuslarıyla oldukça güçlü olan Gilcaileri bir kez daha bölgede önemli bir güç haline getirdi.¹⁰ Üstelik Dehli Sultanı Şah Cihan'ın torunuyla evli olan ve Baburluların tam desteğini alan Mir Üveys Han gibi oldukça karizmatik bir lidere sahiplerdi. Mir Üveys Han, Gilcailerin hanlığı yanında aynı zamanda Kandahar'da *Kalantarlık*¹¹ görevini üstlenmiş, sevilen ve sayılan bir liderdi.¹² Gürgin Han'ın Abdalî tehlikesini bertaraf ettikten sonra Kandahar'da herhangi bir aşiretin güçlenmesine müsaade etmeyeceği gerçeği Gilcailer üzerinde baskısını artırmasıyla ortaya çıktı (Lockhart, 1958: 84, Yezdî, 1359: 109). Gürgin Han'ın Gilcailer üzerindeki baskısını, hem Afganistan hem de İran tarihi açısından bir dönüm noktası olarak kabul etmek gerekir. Çünkü bundan sonra gelişen olaylar, bölge tarihinin tümünden değişmesiyle sonuçlanacaktır.

Gürgin Han'ın Gilcailere yönelik ilk hareketi Mir Üveys Han'ı isyan etmiş olan Hazaraların tedibine memur etmesiyle başladı. Kısa süre içerisinde bu isyanı bastırıp Kandahar'a dönen Mir Üveys, bu sırada Kandahar'da bulunan Gürcü askerlerin taşkınlık çıkarıp ahaliye zorbalık yaptıklarını görünce isyan etti.¹³ Gilcailerin isyanını güç bela bastıran Gürgin Han, Mir Üveys'i tutuklatarak İsfahan'a gönderdi (Krusinski, 1729: 115, Uzunçarşılı, 1988: IV/1, 172). Gürgin Han, İsfahan sarayına yazmış olduğu mektupta Mir Üveys'in oldukça tehlikeli bir adam olduğunu, sürekli gözetim altında tutulması gerektiğini ve özgürce dolaşmasına izin verilirse kendilerine büyük zarar verebileceği hususunda da uyardı (Yozefo Tiflisî, 1137: 8a, Ewans, 2001: 22).

İsfahan'a getirilen Mir Üveys Han, bir süre gözetim altında tutulduktan sonra, saray ve çevresinde nüfuz sahibi olanlara Kandahar'dan getirtmiş olduğu Keşmir şalları, Hint kumaşları ve nakit parayı rüşvet olarak dağıtarak kısa süre içerisinde serbest kalmış ve meclislerde sözü dinlenen biri haline gelmişti. (Maraşî, 1342: 4, Krusinski, 1729: 116). Bu esnada İsfahan sarayının içine düşmüş olduğu durumu görmüş, orada başta Vezir-i azam Feth Ali Han olmak üzere pek çok devlet adamının Gürgin Han'a husumet beslediğine şahit olmuştu. Fırsatını bulur bulmaz Şah Hüseyin'e ulaşarak kendisinin İran'a karşı kötü ve maksatlı bir tutum içerisinde olmadığını, aksine aşiretiyle birlikte Safevî Devleti'nin hizmetkârı olduğunu söylemişti. Öte yandan sürekli Gürcistan eyaletinde oldukça güçlü bir taraftar kitlesine sahip olan Gürgin Han'ın yüksek idarecilik yönlerinden bahsedip, onun becerikli, gözü pek kahraman bir asker, bir lider olarak üç büyük eyaletin, Gürcistan, Kirman ve Kandahar'ın valisi olabilecek yeteneklere sahip olduğunu ustaca işlemeye başlamıştı (Muhammad Ali, 1958: 9). Onun bu sözleri, sarayda Gürgin Han lehindeki düşüncelerin değişmesine, bir takım tereddütlerin oluşmasına sebep oldu (Yozefo Tiflisî, 1137: 9a).

İsfahan'da kalmanın kendisine bir şey kazandırmayacağını anlayan Mir Üveys, dinî vecibelerini yerine getirmek üzere Hacca gitmek istediğini Safevî sarayının ileri gelenlerinden Hocasera Mahmud Aga aracılığıyla Şah Hüseyin'e bildirdi. Şah'tan istediği izni aldıktan sonra Şiraz yolundan Basra Körfezi'ne inip oradan Katif'e geçerek hac yolculuğuna başlayan Mir Üveys, Mekke'ye ulaşır ulaşmaz, Şiilerin hâkimiyeti altında ezilen Sünnîlerin ne yapması gerektiğine dair Hicâz ulemâsından fetva istedi.¹⁴ Sünnî ulemâdan

¹⁰ Gilcailer Kandahar ve çevresinde elli bin hane ya da iki yüz elli bine ulaşan nüfuslarıyla oldukça güçlü bir aşiretti. Bkz. John Foran (1992), "The Long Fall of the Safavid Dynasty: Moving Beyond the Standard Views", *Middle East Studies*, 24, s.294.

¹¹ Tacikler ve Peştuca konuşan Afganlar arasında yönetici, reis anlamında kullanılan "Kalantar" sözcüğü, Türkler arasında "Aksakal", Hazaralar arasında "Muhtar" anlamına gelmektedir. Bkz. Henry Walter Bellew (1880), *Races of Afghanistan*, Calcuta: Thacker, Spink&Co., s.16.

¹² Mir Üveys Han ve dönemi için bkz. Anonim (1724), *Persian Comwell: An Account of the Life and Surprising Achievements and Successes of Miri-Ways*, London: J. Roberts.

¹³ Kandahar'a ulaşan Safevî ordusu içerisinde yer alan Gürcü askerleri, bölge ahalisine karşı oldukça müsamahasız davranmış, ahalinin mal ve can emniyeti kalmamıştı. Gürgin Han'ı Hristiyan olan Gürcü askerlerin taşkınlıklarını önlemesi konusunda uyarı alan Mir Üveys, herhangi bir netice alamayınca Müslüman ahalinin liderliğini üstlenerek isyan etmişti. Bkz. Mirza Muhammed Halil Maraşî Safevî (1342), *Mücmülü't-tevârih*, (Nşr. Abbas İkbâl), Kitâbhâne-yi Senâî, s.4.

¹⁴ Mir Üveys Han, "Biz memleket-i İran'ın nihayet-i şarkîyesinde memâlik-i Hind ittisalinde ehl-i İslâm'dan Sünnî bir alay aşâir u kabâile münkasım halkuz. Bir nice müddet revâfızdan Acem Şahları üzerlerimize galabe idüb zir-i dest-i kahr u taht-ı taslîtilerinde âciz u dermânda mahkûmları olmuşuzdur. Hâlâ taht-ı rui'yetlerinde olduğumuz taife-i Acem-i bi-hadd ve bi-hisab ve envâ-yı ta'addilerinden gayri yüzimize gözimize karşı çihar-ı yar-ı güzînin ba'zılarına şetm-i düşmânî aşikâr iderler ve hâlâ üzerlerimize hâkim u vâlî olmak üzere bir cahil anadan kafir bi-imân Gürci Hanı'nı Gürci askeriyle muhafaza namıyla ta'yin idüp, hilâf-ı şer'i mübin nice nice umûr irtikâb ile kerh u cebr 'ırzımıza ve ehl ve 'uyalimize ta'arrûz u dest-drâzlık ve evlâdımız gâh gasb ve gâh sirket tarikiyle alub Gürcistan'a gönderüb fûrûht iderler. Ve nisvânımız rakkazibi ve Gürci kâfirleri cebren ve kahren tecavüz iderler. Biz âcizlere gayret-i dîniyye el virüb bunlara kılıç çekmek şer'an câiz midir ve bu emrin temşiyeti harb u kutâle mü'eddî olduk da kâtilimiz gazi, maktûlümüz şehîd olur mu? Ve 'avn-ı Cenâb-ı Hâk ile bad-ı zafer tarafımız rezân oldukda revâfızın emvali helâl u ganîmet olur mu? Ve anlar seni istirkâk yahud memleketimizi civar u ittisâlimizde olub İslam üzere olan Hind pâdişâhına teslim eylemek şer'an ruhsat var mıdır?" demek suretiyle Mekke ulemâsından fetva istemişti. Bkz. Tadeusz Jan Krusinski (1277), *Tarih-i Afgan; Tarih-i Seyyah der beyan-ı zuhûr-ı Ağuaniyan ve sebeb-i inhidâm-ı binâ-yı devlet-i Şâhan-ı Safevîyan*, (terc. İbrahim Müteferrika), İstanbul: Dersaadet Ceridehâne Matbaası, s.39 vd.

Safevîlere karşı savaşmanın caiz olduğuna dair bir fetva alan Mir Üveys, 1708 yazında İsfahan'a döndü.¹⁵ İsfahan'a ulaşınca ilk iş olarak Safevî ileri gelenleriyle görüşüp, Mekke'den getirdiği kıymetli hediyeleri takdim etti ve onların iltifatlarına mazhar oldu (Krusinski, 1729: 126).

Mir Üveys'in İsfahan'a döndüğü sırada Sefevî sarayı yeni bir problemle karşılaşmıştı. Rus Çarı Pedro, İsrail Orii adındaki Ermeni asıllı elçisini Şah Hüseyin'e göndermişti. Sınır kenti Şamahî'ye ulaşan bu elçiyle ilgili haberler İsfahan'da büyük tesir uyandırmıştı (Krusinski, 1729: 127). Özellikle İsfahan'da ikamet eden Avrupalılar, onun Ermenistan krallığının veliahdı ve İran hâkimiyetindeki Ermeni toprakları üzerinde hak iddiasında olduğunu yayarak bu panik havasını abartmaya başladılar. Bu durumu fırsat bilen Mir Üveys, ilk fırsatta Şah Hüseyin'e devletin tehlikeli bir süreçten geçtiğini, her taraftan tehdit altına girdiğini, Rus Çarı Pedro'nun Safevîlerin idaresindeki Hıristiyanların hamiliğini yaptığını, gelen elçinin de bu yönde mutlaka gizli bir maksadının olduğunu söyledi. Ayrıca asıl tehlikenin Moskova'nın Ermenilerin yanında Hıristiyan Gürcüleri de yanına çekmek istediğini, böyle bir durumda devletin gerçekten büyük bir tehlike altına gireceğini belirtti. Üstelik Gürcülerin en önemli liderlerinden birinin önemli bir kuvvetle birlikte hali hazırda Kandahar'da bulunduğunu, onun orada isyan etmesi durumunda Safevî Devleti'nin tam bir ateş çemberinde kalacağını ilave etti (Krusinski, 1729: 131 vd).

Mir Üveys'in bu sözleri İsfahan sarayı üzerinde büyük etki yaptı. Tehlikenin farkına varan Şah Hüseyin, Gürjin Han'a karşı tedbir alınması için Mir Üveys'e hilât giydirdi ve Kandahar'a gönderdi.¹⁶ Gürjin Han, düşmanı olan bu adamın özgürce Kandahar'a dönmesinden oldukça rahatsız oldu. Ancak Safevî sarayından almış olduğu berat sebebiyle ona dokunamadı.¹⁷ Üstelik onun Kandahar'a beş-altı menzil uzaklıkta bulunan Kalat'taki çiftliğine yerleşmesine izin verdi (Maraşî, 1342: 5).

Başlangıçta Mir Üveys Han da Gürjin'e karşı düşmanlık beslediğini hiç belli etmeyip, dostluğunu geliştirdi. Bu sırada Kandahar'ın doğusundaki Fuşenc ve Şerc ribatları havalisinde yaşayan Kakarîlerin isyan ettikleri haberi geldi. Mir Üveys hemen Gürjin'e haber göndererek bu aşiretin oldukça tehlikeli olduğunu, güçlü bir ordu sevk edilip isyanın bastırılması gerektiğini, aksi halde Kandahar'daki Safevî hâkimiyetinin tehlikeye düşeceğini bildirdi. Bu sözler üzerine ikna olan Gürjin Han, yeğeni Aleksander komutasında çoğunluğunu Afgan, Beluç ve Gürcü askerlerden oluşan bir kuvveti, 1709 Nisanında Kakarîler üzerine gönderdi.¹⁸

Böylece Gürcü ve Kızılbaşlardan oluşan Safevî kuvvetlerinin büyük bir bölümünün Kandahar'dan ayrılmasını fırsat bilen Mir Üveys, Gürjin'i şehrin dışında bulunan Kohkran kalesinde tertip ettiği ziyafete davet etti. Gürjin Han memnuniyetle bu daveti kabul etti ve iki yüz kadar asker eşliğinde Mir Üveys Han'ın çiftliğine gitti. Düzenlenen bu ziyafetten sonra istirahat çekilen Gürjin Han ve adamları gece yarısı tamamen imha edildiler (Yozefo Tiflisî, 1137: 11a-11b). Mir Üveys Han, Gürcü askerlerinin kıyafetlerini adamlarına giydirek hızla Kandahar kalesine ulaştı. Kale muhafızları, Gürjin ve askerlerinin döndüğünü zannederek kalenin kapılarını açtılar. Gilcaîler kapılardan içeri girerek kalede bulunan askerlerden kaçabilenler müstesna, tamamını katlettiler (Yozefo Tiflisî, 1137: 11b-12a).¹⁹ Kalede ve şehirde Gürjin Han'a meyleden, yardımcı olan herkesi tutuklatan Mir Üveys, Gürjin Han'ın hazinesine el koydu. Kaleyi hızla tahkim ederek, civardaki Afgan aşiretlerine haber yollayıp, kendisine katılmaları için Kandahar'a davet etti (Maraşî, 1342: 7).

Kakarîlere karşı yaptıkları seferden dönen Aleksander, Gürjin Han'ın akıbetini öğrenerek, Gilcaîlerle büyük bir savaşa tutuştu. Ancak sayıca üstün olmasına rağmen mağlup olarak Girişk'e sığınmak zorunda kaldı. Mir Üveys, Kandahar kalesine yerleştikten sonra Aleksander'a, Gürjin Han'ın

¹⁵ Mir Üveys, "Bize beyan-ı buyruk deyurica eyledikde cevazına dair müteaddid fetvalar virdüler ve bi'l-cümle fuzâlâ-i Medine ve Mekke cevâzını müş'ir tâsdik u imzâlar itdiler." demekle arzu ettiği maksada ulaştığını bildirmektedir. Bkz. Tadeusz Jan Krusinski (1277), *Tarih-i Afgan; Tarih-i Seyyah der beyan-ı zuhûr-ı Ağuaniyan ve sebeb-i inhiidâm-ı binâ-yı devlet-i Şâhan-ı Safevîyan*, (terc. İbrahim Müteferrika), İstanbul: Dersaadet Ceridehâne Matbaası, s.40.

¹⁶ Bkz. Tadeusz Jan Krusinski (1729), *The History of the Revolution of Persia I-II*, Dublin: Printed by S. Powell, s. 132 vd; Laurence Lockhart, (1958), *The Fall of the Safavi Dynasty And the Occupation of Persia*, Cambridge: The University Press, s.86.

¹⁷ Mir Üveys Han, Kandahar'a dönerken Gürjin Han'ın İsfahan sarayında Divanbegi olan kardeşinden bir mektup getirmişti. Bu mektupta Mir Üveys'in saray ve çevresi tarafından sevildiğine dair bilgiler vardı. Bkz. Tadeusz Jan Krusinski (1729), *The History of the Revolution of Persia I-II*, Dublin: Printed by S. Powell, s.133.

¹⁸ Mir Üveys Han, kendisine bağlı Gilcaî sipahilerinden iki, üç bin kadarını Aleksander komutasındaki ordunun emrine vermiş, ancak dört bin kadar sipahiye, her an savaşa hazır halde kendi kalesinde tutmuştu. Bkz. Mirza Muhammed Halil Maraşî Safevî (1342), *Mücmülî't-tevârih*, (Nşr. Abbas İkbâl), Kitâbhâne-yi Senâi, s.5 vd.

¹⁹ Bedreddinzâde Mirliva Ali Beğ, Damat İbrahim Paşa'ya yazmış olduğu istihbarat raporunda Mir Üveys'in Gürjin Han'ı öldürmesiyle ilgili şu bilgiyi vermektedir: "*Hind ile Acem beyninde geçeri yörük makulesinden Ağuan-i Süleymanî tabir olunur ehl-i Sünnet ve Hanefî'î mezheb tâ'ifenin Mir-i Aşiretleri olan el-Hâc Mir-Üveys, Hacc-ı Şerif'de iken, etbâ'ü 'aşiretine te'addi ve ta'arruz olunmağla; hîn-i rücû' ve vusûlünde, derûnunda muzmar ve merkûz olan 'adavet-i dîni ve gayret-i cibilliyetin izhar ve ibraz; ve dört bin mikdâr-ı hâne-i 'aşiretiyle gelüp Kal'a-i merkuume sahrâsın madrab-i hiyâm; ve Sipahsalar-ı Lal'a olan Tiflisli Şahnavâz oğlu Gürcü'l-asıl Görgi(n) Mehmed Han'ı, hânesine da'vet ve nufû'l-leylde etba' ve hüddâm ü havâşisiyle bi'l-istisâl, katl; ve derûn-i Kal'a'ya dühûl; ve mevcud olan Gürcü ve Revafız-ı bed-âyîni, kel-'ihni'l-menfûş müdemmer ü medhûs; ve Kal'a-i mezbûreyi feth ü teshir; ve mezellet-i Şi'iyândan tathir; ve derûnuna dört bin kadar guzat-ı nerre-şîr takrîr (eyledi).*" Bkz. Bedreddinzâde Mirliva Ali Beğ (1975), "Kaa'ime: H.117-1135 (1705-1723)", (nşr. M.F. Kırzoğlu), *Ata.ÜEFAD.*, S.7'den Ayrıbasım, Ankara, s.106.

katledilmesiyle ilgili olarak "Ben bu işi kendi başıma yapmadım. Isfahan'da bulunduğum sırada padişahlık ünverası Gürşin Han'ı katletmek şartıyla Kandahar hükümetini bana vermişti. Şimdi Kandahar hâkimi olduğuma dair fermanın gelmesini bekliyorum. Yakında ulaşacak. Siz en iyisi amcasızın naaşını ve geri kalan adamlarını alıp, Isfahan'a dönünüz." şeklinde haber gönderdi. Çaresiz kalan Aleksander, amcasının tabutunu, ailesini ve geriye kalan Gürcü askerlerini alarak Herat'a gitti (Maraşî, 1342: 7 vd.).

Kandahar kalesini tahkim etmeye çalışan Mir Üveys Han, Afgan serdarlarının kimisini lütufla, kimisini ise zorla itaat altına aldıktan sonra Kandahar'da müstakil bir hükümet kurduğunu ilan etti (Maraşî, 1342: 8). Gürşin Han'ın öldürüldüğü, aynı zamanda Safevî ordusunun da hezimete uğratıldığı haberi Isfahan'a ulaştığı zaman, Şah Hüseyin hemen Kandahar'a bir temsilci göndererek durumu öğrenmek istedi. Ancak Mir Üveys Han, Isfahan'dan gelen elçiyi hapsedti. Nasıl bir belayla karşı karşıya olduğunu anlayan Şah Hüseyin, derhal Isfahan'da Daruga olarak görev yapan Gürşin Han'ın yeğeni Hüsrev Han'ı (/Key Hüsrev) Sipahsalar tayin etti ve on iki bin Kızılbaş ve Gürcü'den müteşekkil bir ordunun başında, Kasım 1709'da Kandahar üzerine gönderdi (Krusinski 1729: 138 vd.).²⁰

Hüsrev Han, yolu üzerinde bulunan Kirman ve Herat'tan topladığı kuvvetlerle elli bin kişiye ulaşan ordusuyla Kandahar yoluna düştü (Maraşî, 1342: 8).²¹ Ancak ordu içerisinde yer alan Gürcü ve Kızılbaş askerler arasında sık sık yaşanan kavgalar sebebiyle ancak Kasım 1710'da Farah kalesine ulaşılabilirdi.²² Farah'da uzun bir dinlenmeden sonra 1711 yazında Kandahar'a doğru yola çıkan Hüsrev Han, Hilmend nehri kıyısında karargâhını kurdu (Maraşî, 1342: 8). Mir Üveys Han liderliğindeki Gilcaî kuvvetleri de nehrin karşı kıyısında konuşlandılar. Her iki ordu bir hafta boyunca karşılıklı top atışlarında bulundular. Hüsrev Han, buradan kendilerine destek veren Abdalilerin de yardımıyla nehri geçerek Gilcaî mevzilerini vurmaya başladı.²³

Mir Üveys Han, Safevî ordusu karşısında tutamayacağını anlayınca Kandahar kalesine çekildi. Kandahar'ı kuşatma altına alan Safevîler, şehrin dışarıdan iâşe ve mühimmat yönünden takviye edilmesini engelledi. Düşmanın kalede kuşatmanın verdiği güvenle hareket eden Hüsrev Han'a karşı Afgan topçu ve tüfenkçilerin üstün gayretleri, Safevî askerlerini kaleye yaklaştırmadıkları gibi geceleri aniden kaleden çıkıp oldukça fazla Gürcü ve Kızılbaş askerini kırmayı başardılar. (Maraşî, 1342: 14). Bu moralle çevredeki aşiretlerin de yardımıyla her gün Safevî ordusuna büyük zayıat verdiren Gilcaîler, ordunun dışarıdan erzak alma yollarını da kapattılar. Üstelik yaz sıcaklarının bastırmasıyla birlikte karargâhta veba hastalığının yayılması, Safevîlerin bütün ümitlerini kırdı. Bu şartlarda Kandahar'ın alınamayacağına hükmeden Hüsrev Han, kışı geçirmek ve yeni kuvvetlerle dönmek üzere Herat ya da Meşhed'e çekilmeye karar verdi (Maraşî, 1342: 15 vd.). Bu sırada 27 Eylül 1711'de Hüsrev Han'ın yeğeni Aleksander ve adamları bir çatışmada öldürüldü (Sykes, 1940: 326). Gilcaîler karşısındaki konumunu hızla kaybettiğini anlayan Safevîler, 26 Ekim 1711'de geri çekilmeye başladı. Safevî kuvvetlerinin çekilmesini fırsat bilen Mir Üveys, Kandahar'dan süratle harekete geçerek, ani baskınlarla Safevî ordusuna büyük kayıplar verdirdi. Kaçmaya çalışan Hüsrev Han, atının tökezlemesi üzerine yakalandı ve topuz darbesiyle öldürüldü (Krusinski 1729: 144).²⁴ Safevî ordunun bütün ağırlıkları ve cephaneleri ise Gilcaîlerin eline geçti (Maraşî, 1342: 17).

Safevî ordusunun bozguna uğratıldığı haberleri Isfahan'da büyük tesir yarattı. Şah Hüseyin, Korucubaşı Muhammed Zaman Han Şamlu idaresinde yeni bir ordu hazırlayarak derhal Kandahar üzerine sevk etti.²⁵ Ancak Muhammed Zaman Han oldukça meşakkatli bir yürüyüşten sonra ulaşabildiği Herat'ta hastalanarak öldü. Böylece uzun ve yorucu bu seferden de netice alamayan Safevîler takip eden dönemde

²⁰ Şah'ın emrinde bulunan Gürcüler, zahiren Müslüman görünmelerine rağmen, kalben Hıristiyan idi ve Hüsrev, Müslümanlıktan vazgeçmeye hazırlanmış ve boynunda bir haç ile dolaşıyordu. Bkz. George Bruce Malleson (1879), *History of Afghanistan*, London: W.H. Allen&Co, s.233.

²¹ Yozefo Tiflîsi Kandahar'a sevk edilen asker sayısını kırk bin Kızılbaş askeri olarak vermektedir. [Yozefo Tiflîsi (1137), *Vakıat-ı Mir Üveys ve Şah Hüseyin*, İstanbul, vr.13a]; Mirliva Ali Beğ ise, Hüsrev Han idaresinde Kandahar'a sevk edilen ordunun altmış bine balığ olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Bedreddinzâde Mirliva Ali Beğ (1975), "Kaa'ime: H.117-1135 (1705-1723)", (nşr. M.F. Kırzoğlu), *Ata.ÜEFAD., S.7'den Ayrışması*, Ankara, s.106 vd.

²² Safevî sarayında Gürşin'e karşı gelişen muhalefet, Hüsrev Han'a karşı da gelişmeye başlamıştı. Üstelik İranlı hazine memurları, Gürcü askerlerine gönderilmesi gereken paraları göndermemek için her türlü yola başvuruyor ve ordudaki diğer memurlar ve komutanlar bir Hıristiyan komutanın idaresi altında hareket etmek istemiyorlardı. Bkz. George Bruce Malleson (1879), *History of Afghanistan*, London: W.H. Allen&Co, s.323 vd.

²³ Bu sırada beş-altı bin kişilik bir Abdalî kuvvetinin Hüsrev Han'a yardıma gelecekleri haberini alan Mir Üveys, bu aşiretler arasındaki eski düşmanlığı çok iyi bildiğinden derhal üç dört bin kadar silahlı süvariye onlara karşı harekete geçirmiş ve nehri geçmelerine fırsat vermeden aniden hücum ederek büyük bölümünü kılcıktan geçirmişti. Buna rağmen Abdalilerin bir bölümü Hüsrev Han'a yardıma yetişmişti. Bkz. Mirza Muhammed Halil Maraşî Safevî (1342), *Mücmüli't-tevârih*, (Nşr. Abbas İkbâl), Kitâbhâne-yi Senâî, s.8 vd.

²⁴ Safevî ordusunda bulunan St. Caharles azizlerinden Carmelite Father Basil öldürülürken, İtalyan cerrah Frescurati Veronese hayatta kalmayı başarmıştı. Bkz. Laurence Lockhart (1958), *The Fall of the Safavi Dynasty And the Occupation of Persia*, Cambridge: The University Press, s.90.

²⁵ Korucubaşı Muhammed Zaman Han komutasındaki bu orduda Horasan ve Esterabâd serdarlarının yanı sıra Kaçar, Çemişgezek Kürtleri ile Giraylı ve Ahlu Türkmenleri yer almıştı. Bkz. Mirza Muhammed Halil Maraşî Safevî (1342), *Mücmüli't-tevârih*, (Nşr. Abbas İkbâl), Kitâbhâne-yi Senâî, s.17 vd.

Kandahar üzerine yeni bir ordu göndermeye fırsat bulamadılar. Çünkü bu dönemde Herat ve çevresinde yaşayan Abdaliler arasında da artık Safevîlere karşı bir tepki başlamış ve Kandahar yolunu kapatan önemli bir güç olarak ortaya çıkmışlardı. Safevîlerin iki büyük ordusunu Kandahar'da mağlup eden Mir Üveys Han, istiklâlini emniyete almak için kardeşi Hacı Amgu'yu Safevîlerden ele geçirdiği çok kıymetli hediyeler ve yüklü miktarda nakit parayla Dehli Padişahı Ferruh Siyer'e göndererek Kandahar ve çevresini Safevî hâkimiyetinden kurtardığını müjdeledi. Ferruh Siyer'den de kendisine Kandahar vilâyetinin hâkimi olduğuna dair "Hacı Emir Hanî" hitabını içeren bir ferman ile hâkimiyet alametlerinden hilât, kılıç ve fil gönderildi (Maraşî, 1342: 18).

Safevîler tarafından rahatsız edilmeden, Kandahar ve çevresinde otoritesini tam manasıyla tesis eden Mir Üveys Han, adına sikke bastırıp, "*Adil Şah Âlem*" unvanını kullanmaya başladı.²⁶ 1709-1715 yılları arasında hâkimiyeti altındaki Kandahar ve çevresini büyük bir maharetle idare eden Mir Üveys Han, Kasım 1715'te Kandahar'da öldü ve Kohkran'da defnedildi (Krusinski, 1729: 149).²⁷

2. Herat'ın Safevî Hâkimiyetinden Çıkışı

Kandahar seferiyle memur kılınan Korucubaşı Muhammed Zaman Han'ın Herat'ta ölümünden sonra Herat valiliğine tayin edilen Abbas Kuli Han, Kandahar'daki durumun Herat'ta tekrarlanmaması için sıkı tedbirler aldı. Bu durum Abdalilerin lideri Abdullah Han Sadozay'ın itirazına sebep oldu. Bu dönemde Herat'ta sayıları yaklaşık altmış bin haneye ulaşan Abdaliler, Safevî idaresine karşı bağımsızlık için harekete geçtiler. Abbas Kuli Han, Abdalilerin isyan edeceklerini anlayınca liderleri Abdullah Han Sadozay ve oğlu Asadullah'ı hapsedirdi (Maraşî, 1342: 19 vd.). Ancak çok geçmeden Herat yakınlarında Kızılbaşların çıkardığı isyandan yararlanan Abdaliler, Abdullah Han ve oğlunu hapisten kurtardı (Lockhart, 1958: 96). Abdaliler liderlerine kavuştuktan sonra süratle harekete geçerek Abbas Kuli Han'ı tutuklayıp Isfahan'a gönderdiler ve yerine yeni bir valinin gönderilmesini istediler (Maraşî, 1342: 20).

Safevîler, Kandahar'ın kaybindan sonra Herat'ı da kaybetmemek için Cafer Han Ustaclu komutasında yeni kuvvetleri bölgeye sevk etti. Ancak bu sırada Abdalilerin kışlağı olan Kûh-ı Duşah'a giden Abdullah Han Sadozay, buradan topladığı kuvvetlerle önce İsfiraz kalesini kuşatıp ele geçirdi, sonra da Herat üzerine yürüdü. Abdalî kuvvetlerini Herat dışında karşılayan Cafer Han burada yapılan savaşta mağlup ve esir edildi (Maraşî, 1342: 20). Abdalilerin Safevî ordusunu mağlup ettiği haberleri şehre ulaşınca Herat halkı Afgan hâkimiyetine girmemek için şehrin kapılarını kapatarak savunmaya geçti. Bunun üzerine Abdaliler, şehri kuşatarak dışarıdan erzak ve silah yardımı almasını engellediler (Maraşî, 1342: 21). Meşhed valisi Mansur Han Şahseven'in Herat'a sevk ettiği kuvvetler de Guriyan'da Asadullah Han tarafından hezimete uğratıldı (Lockhart, 1958: 96 vd.). Uzun süren kuşatmadan sonra Herat şehrine giren Abdaliler, Kızılbaşların önde gelenlerini katlettiler ve şehri yağmaladıktan sonra, şehri tam anlamıyla hâkimiyetleri altına aldılar. Ardından Şaflân, Kusûya, Guriyân, Purîyan, Câm, Lenger, Hevâf, Bahraz, Zozen, Meymend ve Farah gibi Sistan hududuna kadar olan şehirleri ele geçirdiler. Kuzeyde ise Badgis'ten Murgâb suyuna kadar olan bölge kısa süre içerisinde zapt edildi (Maraşî, 1342: 21).

Abdalilerin gönderilen kuvvetleri peş peşe mağlup etmeleri üzerine Şah Hüseyin, Mir-i Şikârbaşı Feth Ali Han Türkmen'i büyük bir ordunun başında Horasan'a gönderdi. Feth Ali Han Türkmen, Eylül 1716'da Meşhed'e ulaştığında askerler arasında başlayan bozgunu önlemek için İmam Rıza'nın türbesinden söktürdüğü altın ve gümüş levhalardan sikkeler bastırıp dağıttı. Bütün hazırlıklarını tamamlayan Feth Ali Han, harekâtına devam ederek Herat'ın üç menzil uzağındaki Kusûya köyü yakınlarında karargâhını kurdu. Öncü olarak gönderdiği bin kişilik kuvvet, Asadullah Han tarafından pusuya düşürülerek imha edildi. Ardından tedbirsiz davranarak, Afgan kuvvetlerini takibe çıkan Feth Ali Han, yanındaki yüz kadar askeriyile Afganlar tarafından katledildi (Maraşî, 1342: 22). Bu haber, bütün moralleri yıktı ve Kızılbaş ordusu karargâhı terk ederek Meşhed'e çekildi. Safevî ordusunun bütün ağırlıkları ve cephaneleri Abdalilerin eline geçti (Sykes, 1940: 326; Lockhart 1938: 5). Abdaliler kazandıkları bu zaferin hemen ardından taarruza geçerek Meşhed'i kuşattı. Meşhed'i iki ay boyunca muhasara eden Abdaliler, kuşatmayı daha fazla devam ettiremeyip buldukları mevzileri tahrip ederek, Herat'a çekildiler.²⁸

²⁶ Bu durumu rapor eden Mirliya Ali Beğ, "*Mir-i mezkûr, hazine-i vâfire ve emval-i mütekâsire ve Kal'a-i merkûme havalisinde olan kılâ'ü bukaa' ve kaza vü nevâhiye ve cemiyet-i kesireye malik olmağın, diden-i mülûk ve meslek-i saltanata sülûk edüp, sikke-zed-i dirhem ve "Dâr-i Karar-i Kandahar, Han-ı 'Adil Şah-i 'Alem Mir Üveys-i Nâmâdâr" elkaabiyle, darb-i derâhim ü denânîr eyledi.*" diyerek, Mir Üveys'in adına sikke bastırıldığını ve "Şâh 'Alem" unvanını kullanmaya başladığını ifade etmektedir. Bkz. Bedreddinzâde Mirliya Ali Beğ (1975), "Kaa'ime: H.117-1135 (1705-1723)", (nşr. M.F. Kırzioğlu), *Ata.ÜEFAD., S.7'den Ayrıbasım*, Ankara, s.107.

²⁷ Mir Üveys Han'ın zamanla harabe haline gelen Khokran'daki türbesi, Afganistan kralı Muhammed Nadir Şah tarafından yeniden onarılmıştır. Bkz. Muhammad Ali (1958), *Afghanistan: The National Awakening*, Lahore: The Punjab Educational Press, s.14.

²⁸ Halk, Meşhed'in bu muhasaradan kurtulmasını "İmam Rıza'nın mucizevi yardımına" bağlamaktaydı. Bkz. Laurence Lockhart (1958), *The Fall of the Safawi Dynasty And the Occupation of Persia*, Cambridge: The University Press, s.97.

Horasan'daki Abdalî isyanını bastırmak üzere gönderilen son kumandan Isfahan Darughası Safi Kuli Han Türkistanoglu oldu.²⁹ Büyük toplarla teçhiz edilmiş bir ordu toplayarak harekete geçen Safi Kuli Han, bu sırada Teke, Yumut, Adinegurt, Ohlu ve Eğriçe Türkmenleriyle ittifak edip, Horasan'ı yağmalayan Ürgenç Hanı Şir Gazi Han'ın idaresindeki Özbekleri tedip için Horasan'a yöneldi (Maraşî, 1342: 23). Nişabur'un kuzey batısındaki Bar-i Maydan'da yapılan savaşta Özbekleri mağlup eden Safi Kuli Han, vakit kaybetmeden Herat üzerine yürüyüşe geçti (Krusinski 1729: 146).

Safevî ordusunun Herat seferine çıktığını haber alan Asadullah Han, Meşhed ile Herat arasında bulunan Herirud'un yaklaşık 4 km. batısındaki Kâfir Kale köyüne kadar ilerledi. Burada mevzilenen Abdalîler, Safevî ordusunu pusuya düşürerek gün batımına kadar devam eden savaşta Safi Kuli Han'ın henüz on altı yaşındaki oğlunu ve komutanlarından pek çoğunu kılıçtan geçirdiler. Ardından Safevî ordusunun merkezine hücum ederek Safi Kuli Han'ı öldürüp, büyük zayıflık verdirdiler.³⁰ Tamamen bozulan Safevî ordusundan canını kurtarabilenler, hazineyi yağmalayıp İran'a doğru kaçarken, Abdalîler de savaş meydanında ele geçirdikleri ganimetleri alıp Herat'a çekildiler (Maraşî, 1342: 28).

Safevîlerin Kandahar'dan sonra Herat'ın hâkimiyetini de yitirmesi, bölge tarihi açısından yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Abdalîler Herat'ta kendi idarelerini tesis ettikten sonra önceden Herat'a bağlı olan, ancak o dönem Gilcailerin tasarrufunda bulunan Farah kalesini ele geçirmek üzere harekete geçtiler. Asadullah Han, ani bir baskınla kaleyi kuşattı ve burada bulunan Gilcaileri kılıçtan geçirdi. Şehrin yönetimine atama yaptıktan sonra tekrar Herat'a döndü. Safevîler bu tarihten sonra artık Horasan'a asker sevk edecek kudreti gösteremedi ve Abdalîlerin bağımsızlıklarını tanımak zorunda kaldı (Maraşî, 1342: 29).

3. Mir Mahmud ve Isfahan'ın İşgali

Kandahar'da Mir Üveys'in ölümünden sonra yerine kardeşi ve halefi Abdülaziz geçmiş, ancak selefi kadar yetkin bir şahsiyete sahip olmadığından, Safevîlerin tehditlerinden korktuğu için onlarla ittifak etmek istemişti (Yozefo Tiflisî, 1137: 15b). Bu durumu hoş karşılamayan aşiret ileri gelenleri Mir Üveys Han'ın henüz on sekiz yaşındaki oğlu Mir Mahmud'u iktidara taşımak üzere harekete geçtiler. Aldığı destekle taht mücadelesine girişen Mir Mahmud, amcasını öldürerek Kandahar'da iktidarı ele geçirdi (Krusinski, 1729: 150, Blunt, 1966: 153).

Herat'ta Abdalîlerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve Farah kalesini ele geçirmeleri Kandahar hâkimi Mir Mahmud'u tedbir almaya sevk etti. Topladığı kuvvetlerle Farah kalesini Abdalîlerin elinden almak üzere sefere çıkan Mir Mahmud ile Asadullah Han'ın emrindeki Abdalî kuvvetleri Farah ile Zemindaver arasında küçük bir kale olan Dilaram'da karşı karşıya geldiler. Oldukça çetin geçen savaşta her iki taraf büyük kayıplar verdi. Ancak Asadullah Han'ın savaş meydanında öldürülmesi üzerine Abdalîler mağlup olarak Herat'a çekilmek zorunda kaldılar (Maraşî, 1342: 52). Mir Mahmud, savaş meydanında öldürülen Asadullah Han ve diğer Abdalî komutanların başlarını kestirerek Şah Hüseyin'e gönderdi (Bedreddinzâde Mirliya Ali Beğ, 1975: 109.) Bu zaferden sonra Mahmud artık Kandahar'da gerçek bir hükümdar gibi davranmaya başladı. Şah Hüseyin de kendisine hilât ve hediyeler göndererek, onu "*Hüseyin Kuli Han*" lakabıyla Kandahar valiliğine tayin etti (Maraşî, 1342: 52 vd).

Gilcailerin darbesiyle uğradıkları bu hezimetten sonra içeride liderlik yarışına giren Abdalîler bir daha toparlanamadılar ve Mir Mahmud'un hâkimiyeti altına girdiler.³¹ Abdalîler gücünü kıran Mir Mahmud, Hazaralar üzerine yürüyerek onları da hâkimiyeti altına aldı (Krusinski, 1729: 152). Bu dönemde Hindistan'da yaşanan buhran dönemi de Mir Mahmud'u tamamen bağımsızlığa itmişti. 1707 yılında I. Alemgir Şah (Evrengzib)'in ölümü üzerine oğulları arasında başlayan ve on iki yıl süren taht kavgaları, Baburluların Kandahar'daki gelişmelere kayıtsız kalmasına sebep olmuştu. Aynı şekilde İran'da da büyük bir çöküş dönemi başlamıştı. Özellikle Isfahan'a çok yakın bir mevkide bulunan Hemedan ve çevresinde yaşanan Kürd isyanları, ülkenin kuzeybatısında Lezgilerin sık sık huzursuzluk çıkarmaları, Osmanlı Devleti'nin Dağıstan ve Şirvan'daki Sünnî ahaliyle yakından ilgilenmesi ve Çar Pedro'nun bütün ilgisini İran sınırlarına hasretmesi, Safevî Devleti'nin içinden geçtiği nazik durumu gözler önüne sermekteydi.

²⁹ Bedreddinzâde Mirliya Ali Beğ (1975), "Kaa'ime: H.117-1135 (1705-1723)", (nşr. M.F. Kırzioğlu), *Ata.ÜEFAD., S.7'den Ayırbaşım*, Ankara, s.120'de Safi Kuli Han Türkistan-oglu'nun adı, Türk-oglu Safi Kulu Han şeklinde zikredilmektedir.

³⁰ Bir rivayete göre Safi Kuli Han oğlunun ölümünü ve yenilginin kaçınılmaz olduğunu görünce üzerine çıktığı bir barut varilini ateşleyerek hayatına son vermişti. Bkz. Tadeusz Jan Krusinski (1277), *Tarih-i Afgan; Tarih-i Seyyah der beyan-ı zuhûr-ı Aghaniyan ve sebeb-i inhidâm-ı binâ-yı devolet-i Şâhan-ı Safevîyan*, (terc. İbrahim Müteferrika), İstanbul: Dersaadet Ceridehâne Matbaası, s.65 vd.

³¹ Gilcailerden yedikleri büyük darbeyle dağılan Abdalîlerin başına Multan'dan davet edilen Muhammed Zaman Han Sadozay geçti. Ancak o da Gilcailerle giriştiği başka bir savaşta öldürülünce büyük oğlu Zülfikâr Han Abdalîlerin liderliğini üstlendi. Zülfikâr Han'ın liderliğiyle birlikte Abdalîler arasında büyük bir iç mücadele başladı. Abdalî ileri gelenleri hanlık için başlayan mücadeleye son vermek için Zülfikâr Han'ı Bakhrâz'a, onun liderliğine itiraz eden Abdullah Han'ı Farah'a sürgüne göndererek, Allah Yar Han'ı Abdalîlerin liderliğine getirdiler. Ancak Zülfikâr Han bu karara muhalefet ederek liderlik için yeniden mücadeleye başladı. Aşiret içi çekişmeleri uygun bulmayan ileri gelenler, yeniden toplanarak Allah Yar Han'ı Maruchak'a ve Zülfikâr Han'ı da Farah'a sürgüne gönderdiler. Bkz. Mirza Mehdi Han Esterabadî (1377), *Cihangüşay-ı Nadiri*, Tahran: İntişarat-ı Encümen-i Asâr ve Mefâhir-i Ferhengi, s.88.

Üstelik Hürmüz Boğazı'nda Bahreyn, Kişm ve Larak adalarını ele geçiren Muskat ve diğer Arap aşiretleri sık sık ticaret gemilerine saldırarak Safevîlerin ticarî faaliyetlerine büyük zarar veriyorlardı.³²

Safevîlerin karşı karşıya olduğu bütün bu tehditlerin tam anlamıyla farkında olmayan Mir Mahmud, Afgan aşiretlerini bir ideal etrafında toplamak ve onların geçimini temin etmek için gözünü İran topraklarına dikti. Mir Mahmud'un Kandahar'da iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra gözünü İran topraklarına çevirmesinde babası Mir Üveys'ten dinlemiş olduğu Safevîlerin zayıf ve yıkılmak üzere olduklarına dair bilgilerin büyük rolü olmuştu (Ferheng, 1278: 72). Kandahar'da yerine vekil olarak Lezgi şeflerinden Bican Sultan'ı bıraktı (Maraşî, 1342: 54 vd.). Gerekli atamaları yaptıktan sonra 1719 yılının yaz mevsiminin sonunda on bir bin kişilik güçlü bir orduyla kuzeybatıya doğru hareket etti. Safevîler, bu harekâtın amacını Abdalilere karşı girişilmiş yeni bir sefer olarak gördüler. Ancak Mir Mahmud, bir süre sonra yönünü güneybatıya çevirerek hızla Sistan topraklarına girdi. Deşt-i Lut çölünü geçerken sıcak ve susuzluk sebebiyle çok sayıda askerini kaybetti. Buna rağmen yoluna devam ederek Kirman önlerine geldi. Kirman valisi Hüseyin Han Sistanî, Gilcailere karşı koyacak kuvveti bulunmadığından hızla şehri terk etti (Maraşî, 1342: 53).

Herhangi bir mukavemetle karşılaşmayan Afganların Kirman'a girişine en çok Şii mollalardan şikâyetçi olan Zerdüştler sevinmişti. Mir Mahmud şehirde herhangi bir tahribat ve yağmalamaya müsaade etmeden askerlerini kaleye yerleştirdi. Ahaliye ve o esnada Doğu Hindistan Şirketi adına yün ticareti için şehirde bulunan İngiliz tüccarlarına dokunmadı. Ancak ordusunun levazım ve maaşlarını karşılamak için yüksek miktarda vergi koydu. Buna rağmen şehir halkı Gilcailere karşı herhangi bir başkaldırıda bulunmadı. Mir Mahmud, dokuz ay boyunca Kirman'da kaldı, ancak daha ileri bir harekâta girişmedi (Krusinski, 1729: 150 vd.)[/Sic]³³

Mir Mahmud'un Kirman'ı ele geçirmesi karşısında bir direnç gösteremeyen Safevîler, ancak dokuz ay sonra bölgeye bir ordu sevk edebildi. O sırada deniz ticaretini sekteye uğratan Arapları işgal ettikleri adalardan sürmek için Portekizlilerle anlaşan Safevîler, buradaki seferi erteleyerek, bölgedeki kuvvetlerini İtimadü'd-devle Feth Ali Han Dağıstanî'nin yeğeni Lütf Ali Han'ın komutasında Kirman'a sevk etti. Lütf Ali Han ise dokuz bin kişilik bir kuvvetin başında Muhammed Kuli Beg Kazvinî'yi öncü birlik olarak Kirman'a gönderdi (Maraşî, 1342: 53). Bu haberi alan Mir Mahmud, Safevî ordusuyla sıcak bir çatışmaya girmeyi göze alamadı ve Kandahar'a dönmek üzere hızla şehri terk etti (Krusinski, 1729: 159 vd.)³⁴

Mir Mahmud'un üzerine sevk edilen Safevî ordusuna mukavemet etmeden çekilmesinin en önemli sebebi, Kirman ile Kandahar arasında uzun bir mesafe olması yüzünden yeterli askerî ve lojistik desteği alamamış olması ve bu sırada Kandahar'da Bican Sultan'ın yönetiminden doğan zaafaların bulunmasıydı.³⁵ O sebeple Kandahar'a ulaşır ulaşmaz derhal İran'a yapılacak daha büyük bir sefer için askerî hazırlıklara girişti. Abdalî, Hazara, Mekranî ve Beluçlardan aldığı destekle topladığı kırk beş bin kişilik ordusuyla 1721 yılı yazında ikinci kez İran seferine çıktı (Maraşî, 1342: 55 vd.). Oldukça çetin bir yürüyüşten sonra Deşt-i Lut'u geçip, 22 Ekim 1721'de Kirman önlerine ulaştı ve şehri kuşattı (Lockhart, 1958: 130).³⁶

Bu zaman zarfında Kirman valisi Hüseyin Han Sistanî azl edilmiş ve yerine Rüstem Muhammed Sadlu tayin edilmişti. Rüstem Han tarafından tam anlamıyla tahkim edilmiş Kirman'ı almak o kadar kolay olmadı. Kaleye yaptığı ilk saldırılarda bin beş yüzden fazla adamını kaybeden Mir Mahmud, şehri bu şekilde ele geçiremeyeceğini anlayınca kuşatmayı derinleştirdi. Büyük toplar getirterek kalenin surlarını dövmeye başladı. Rüstem Han Sadlu'nun şehri kahramanca savunması ve kış şartlarının gittikçe ağırlaşması Gilcaî ve müttelikleri arasında yılgınlığa sebep olmasına rağmen, Mir Mahmud geri adım atmayarak, kuşatmayı 1722 yılı Ocak ayının sonuna kadar devam ettirdi. Safevî başkentinden herhangi bir yardım alamayan Rüstem Han Sadlu'nun bu sırada hayatını kaybetmesiyle şehir daha fazla direnemeyerek

³² Safevî Devleti'nin Hürmüz boğazındaki ticaretine sekte vuran Arap tecavüzleri ve Şah Hüseyin'in Portekizlilerle ittifakı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mirza Muhammed Halil Maraşî Safevî (1342), *Mücmülî't-tevârih*, (Nşr. Abbas İkbâl), Kitâbhâne-yi Senâî, s.32-47; Laurence Lockhart (1958), *The Fall of the Safavi Dynasty And the Occupation of Persia*, Cambridge: The University Press, s.109 vd.

³³ Krusinski'nin eserinde sayfa numaraları 154. sayfadan sonra 155 yerine baskı hatası olarak 145 olarak yazılmış, bu durum ikinci ciltte de düzeltilmeden devam etmiştir. Bundan sonraki alıntılarda sayfa numaraları eserin orijinaline sadık kalınarak gösterilmiştir. Bkz. Tadeusz Jan Krusinski (1729), *The History of the Revolution of Persia I-II*, Dublin: Printed by S. Powell, s.154 vd.

³⁴ Muhammed Kuli Beg'in Kirman üzerine yürüyüşünden haberdar olmayan Zekeriya Sultan komutasındaki üç yüz Afgan pusuya düşürülerek öldürülmüş, bu haber üzerine Mir Mahmud, Safevî ordusuna karşı harekete geçmişse de başarılı olamayıp, Kirman kalesine geri çekilmişti. Bkz. Mirza Muhammed Halil Maraşî Safevî (1342), *Mücmülî't-tevârih*, (Nşr. Abbas İkbâl), Kitâbhâne-yi Senâî, s.54.

³⁵ Kandahar'da naip olarak görev yapan Bican Sultan, Mir Mahmud'un boşluğundan istifade ederek kendi mevkiini sağlamlaştırmak için İranlılarla ittifak içine girmiş, o sebeple yoldaşlarıyla birlikte idam edilmiştir. Bkz. Mir Sadık Ferheng (1278), *Afganistan; der penç karn-i ahir*, Mayvand: Pengâh-ı İntişarat-ı Mayvand, s.73.

³⁶ Mir Mahmud'un Kirman kuşatmasına katılan kırk bin kişilik ordusu içerisinde Polonyalı, Moskovalı, İsveçli, Saksonyalı ve Kossaklar gibi farklı din ve milliyetlerden askerler de bulunmaktaydı. Bkz. Tadeusz Jan Krusinski (1729), *The History of the Revolution of Persia I-II*, Dublin: Printed by S. Powell, s.196.

Afganların eline geçti. Kirman'ı günlerce yağmalayan Afganlar, büyük miktarda ganimet ele geçirdi (Maraşî, 1342: 56).

Mir Mahmud kazandığı bu zafer ve elde ettiği ganimetlerle ordusunda idareyi tam anlamıyla ele aldı. Artık hedefinde Yezd şehri vardı. Gilcailer, Anar yolunu takip ederek Şubat ayının ortasında şehrin dış mahallelerine ulaştı. Gilcaî ordusunu gören Yezdliler derhal şehrin kapılarını kapatarak savunmaya geçtiler. Ancak zaman ve asker kaybına tahammülü olmayan Mir Mahmud, Yezd'i kuşatmak yerine doğrudan Safevîlerin kalbine, başkent İsfahan üzerine yöneldi (Krusinski, 1729: 198).

Mir Mahmud, 1 Mart 1722'de İsfahan yolu üzerindeki Zayanda-rûd nehri kenarında yer alan Varzana köyüne ulaştığında Şah Hüseyin'den bir elçi gelerek, altı yüz kese gümüş mukabilinde Afgan ordusunun geri dönmesini teklif etti. Ancak Mir Mahmud bu teklifi kabul etmeyerek yoluna devam etti ve Muhammedabad'ın 10 km. kadar doğusundaki Sağzi köyünde karargâhını kurdu. Burada güçlü bir Safevî ordusunun İsfahan'dan yola çıktığı haberini aldı. Bunun üzerine meydan muharebesi için bölgenin yapısını tetkik ettirdi. İsfahan'dan dört saat mesafede bulunan ve etrafı ekili arazilerle çevrili Gülnabâd'ın uygun bir yer olduğuna karar verince karargâhını buraya taşıdı (Yozefo Tiflisî, 1137: 18b).

Safevîler, Mir Mahmud'u İsfahan'ın dışında karşılamak üzere İtimadü'd-devle Muhammed Kuli Han'ı otuz bin kişilik bir kuvvetin başında Gülnabâd'a sevk ettiler (Andreasyan, 1974: 4). Yirmi dört büyük top ve ağır silahlarla teçhiz edilmiş bu ana orduya³⁷ iki gün sonra Arabistan valisi Seyyid Abdullah'ın komutası altındaki on iki bin kişilik Arap birliği de katıldı. Safevî ordusuna Gürcistan valisi Mirza Rüstem Han ve Luristan valisi Ali Merdan Han'ın kuvvetlerinin de katılmasıyla artık Afganlarla savaşmak için bütün hazırlıklar tamamlanmış oldu (Krusinski, 1729: 202).

Safevî ordusu 4 Mart 1722 günü İsfahan'dan Yezd istikametine doğru hareket etti. 7 Mart'ta Gülnabâd yakınlara ulaştı. Bir meydan savaşı için oldukça elverişli olan Gülnabâd'da ordular karşılıklı dizildiler. Safevî ordusunun merkezinde on beş bin kişilik kuvvetle İtimadü'd-devle Muhammed Kuli Han, sağında Arabistan valisi Abdullah Han ve Gürcistan valisi Rüstem Han, solunda Luristan valisi Ali Merdan Han ve Ali Rıza Han'ın kuvvetleri dizilmişti (Lockhart, 1958: 138 vd). Buna mukabil Afgan ordusunda Mir Mahmud altı bin askeriyile merkezi tutarken, Amanullah Sultan beş bin askeriyile sağ cenahı, Kör Nasrullah Sultan ise üç bin askeriyile sol cenahı tutmuştu (Yozefo Tiflisî, 1137: 20b).

8 Mart günü öğle vaktinde Safevî ordusunun sol cenahını tutan Ali Merdan Han'a bağlı kuvvetler taarruzu başlattı. Afgan ordusunun sağ cenahını tutan Amanullah Han, zemburek toplarını yüklemiş olduğu altmış deveyi ordunun arkasında diz çöktürmüş vaziyette bekletmişti. Ali Merdan Han'ın saldırısıyla ricata başladı. Afgan askerlerin geri çekilmesine aldanan Safevîler hızla takibe koyuldu. Bu sırada ricatı durduran Amanullah Han develeri kaldırarak topları ateşledi (Yozefo Tiflisî, 1137: 22a, Andreasyan, 1974: 5). Bu hamle karşısında bozguna uğrayan Ali Merdan Han'ın askerlerinin kaçışması Safevî ordusunun tamamında bozulmayı da beraberinde getirdi. On beş bin kişilik merkez kuvvetlerin başında bulunan İtimadü'd-devle Muhammed Kuli Han, hızla geri çekilirken, Mir Mahmud ve Nasrullah Han, sağ cemahta bulunan Rüstem Han ve askerlerini iki koldan sararak imha ettiler. Günün erken kararması sebebiyle Muhammed Kuli Han'ı takip etmeyen Mir Mahmud, karargâhına döndü. Sabah savaş meydanında kalan ölümler sayıldı.³⁸ Savaş meydanında kalan Safevîlerin bütün teçhizatı, top ve cephaneleri Afganların eline geçti (Andreasyan, 1974: 7).

Mir Mahmud, Safevî ordusunun sahte ricatta bulunacaklarını düşünüp tuzağa düşmemek için tam üç gün savaş meydanından ayrılmadı (Krusinski, 1729: 205). Bu bekleyişten sonra bütün kuvvetiyile İsfahan şehri üzerine yürüdü. Şehre 5 km. mesafede bulunan Şahrîstan'da sekiz gün Safevî kuvvetleriyle savaştı. Ancak buradan şehre giremeyeceğini anlayınca öncü kuvvetlerini Gask, Erivan, Koçer ve Culfa taraflarına sevk etti (Andreasyan, 1974: 7 vd). Orada asker bulunmadığını anlayınca 21 Mart 1722'de Şah Hüseyin tarafından yazlık saray olarak kullanılan Ferahabâd'a gitti ve buraya yerleşti (Yozefo Tiflisî, 1137: 23b-24a).³⁹

Mir Mahmud için artık tek hedef İsfahan şehrinin ele geçirilmesiydi. İsfahan bu dönemde altı yüz binin üzerindeki nüfusuyula ihtişam ve görkemin zirvesine ulaşmıştı. Oldukça sağlam surlar ve derin hendeklerle tahkim edilmişti. Oldukça basit silahlarla donatılmış Afgan ordusunun bu engelleri aşabilecek

³⁷ Safevî ordusunda merkez ve vilâyetlerden Hanlar, Beğler ve Kapu halkından on sekiz bini tüfenkçilerden oluşan otuz bin asker bulunuyordu. Bunlara mahir bir Fransız topçu subayının idaresinde on adet Balyemez, on dört adet Şahî topu, yüz yük barut ve çok sayıda gülle ile teçhiz edilmiş topçu birliği ile dört bin kazma-kürekçiden oluşan lağımçı bölüğü eşlik ediyordu. Bkz. Yozefo Tiflisî (1137), *Vakiat-ı Mir Üveys ve Şah Hüseyin*, İstanbul, vr.9a.

³⁸ Gülnabâd savaşında iki tarafın kayıpları hakkında kaynaklar farklı sayılar vermektedir. Gilanentz'e göre bin yedi yüz Safevî askerine karşılık yüz otuz Afgan hayatını kaybetmişti. [Bkz. Hrand D. Andreasyan, (1974), "Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi", *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, s.7]; Yozefo Tiflisî, bu sayıyı altı bin Safevî, beş yüz Afgan askeri olarak vermektedir. Bkz. Yozefo Tiflisî (1137), *Vakiat-ı Mir Üveys ve Şah Hüseyin*, İstanbul, vr.23a.

³⁹ Mir Mahmud, Culfa'nın zenginlerinden 10.000 tümen, yaklaşık 400.000 pound vergi tahsil ettiği gibi, şehrin ileri gelen Ermeni ailelerinden kırk genç kızını otağına götürmüştü. Daha sonra bu kızlardan bir kaçını beylerine nikâhlanmış, diğerlerini ise ailelerine geri göndermişti. Bkz. Tadeusz Jan Krusinski (1729), *The History of the Revolution of Persia I-II*, Dublin: Printed by S. Powell, s.222 vd.

güce sahip olmadığı biliniyordu. Bu yüzden Mir Mahmud, levazım yollarını kesmeye karar verdi. Yirmi bin kişilik bir kuvvetle böyle büyük bir şehri ablukaya alan Afgan ordusu, şehre ulaşacak bütün yardımların önünü kesti. Böylece şehirde büyük bir açlık ve sefalet baş gösterdi.⁴⁰ Sıcak geçen yaz mevsimiyle birlikte şehirde yiyecek koyun, sığır, at ve deve kalmamış, halk bir *manı* iki tumana satılan eşek eti yemeye başlamıştı. Diğer yiyeceklerde görülen fahiş fiyat artışları ve kıtlık sebebiyle kuşatmanın sonuna doğru şehir halkı köpek, kedi, deri, çarık ve yakalayabildikleri her türlü hayvanı yemeye başlamıştı. Hatta cesetlerin yendiğine dair haberler geliyordu (Andreasyan, 1974: 12).

Bu süre içerisinde pek çok defa kuşatmayı yarmak ve dışarıdan ulaşacak yardımlar için bir geçit açabilmek üzere hücum eden Safevîler, oldukça fazla zayıt verdiler.⁴¹ Bu kuşatma esnasında şehirden sadece Şah Hüseyin'in veliahtı Şahzade Tahmasb kaçmayı başararak Kazvin'e gitti (Ferheng, 1278: 77). İsfahan şehrinin yaklaşık sekiz aylık kuşatması sonucunda bir çıkar yol bulamayan Şah Hüseyin, 23 Ekim 1722'de saray ve devletin ileri gelenlerinin eşliğinde Afganların karargâhının bulunduğu Farahabad'a giderek Mir Mahmud'a teslim oldu (Krusinski, 1729: 255). Burada başından çıkardığı hükümdarlık alameti olan *cika'yı* Mir Mahmud'un başına koyarak, "Oğlum, günahlarımdan dolayı Allah, beni hükümdarlığımın devamına lâynk görmemiş ve hükümdarlığı sana vermiştir. İşte hükümdarlık alâmetini senin başına koyuyorum. Hâkimiyetin uzun olsun." dedi (Andreasyan, 1974: 14).

Farahabad'daki sarayda üç gün misafir kalan Şah Hüseyin, 26 Ekim 1722 günü sabah saatlerinde Mir Mahmud ile beraber İsfahan'a gitmek üzere yola çıktı.⁴² Şiraz köprüsü denilen mahalde Şah Hüseyin izin isteyerek başka bir yoldan şehre girdi. Mir Mahmud ise divan yolundan müsella alaylar eşliğinde Haçu kapısından İsfahan'a girdi.⁴³ Afgan askerleri Şah Hüseyin'in haremını zabt edip, hazineye el koydular. Üç gün sonra Mir Mahmud, Şah Hüseyin'in küçük kızıyla evlendi.⁴⁴ 28 Ekim'de Şah'ın hazinesini açtıran Mahmud, burada bulunan dört bin tümen nakit para, pek çok mücevherat, inci, altın ve gümüş işlemeli kumaşlar ve türlü süs eşyalarına el koydu (Andreasyan, 1974: 16).

Mir Mahmud, Şah Hüseyin ve oğulları için saray zaviyesinde bulunan ikametgâhlar tahsis ederek onları bir nevi göz hapsine aldırdı.⁴⁵ Ardından Safevî devlet ricâlini görevlerine iade etti.⁴⁶ Yine münadiler çıkartarak Afgan askerlerden herhangi birinin halkın malına, canına ve namusuna el uzatmasını yasakladığını, böyle bir iş vukua gelirse en şiddetli biçimde cezalandırılacağını ilân etti. Böylece kuşatma esnasında yerlerinden olmuş ahali evlerine gelerek yerleştiler (Yozefo Tiflîsi, 1137: 29a).

Mir Mahmud, İsfahan'da tahta çıktıktan sonra "Şah" unvanı aldı ve adına sikke bastırıp, hutbe okuttu.⁴⁷ Ardından ordusunun gösterdiği gayret ve katlandığı çileyi hafifletmek maksadıyla ganimet toplamak üzere harekete geçti ve İsfahan halkından dört bin sekiz yüz kese akçe toplattı. Yine Hint tacirlerinden ve şehrin ileri gelen zenginlerinden dört bin keseye ulaşan vergi aldı. Kuşatma esnasında evlerini terk edip kaçanların mal varlıklarına el koydurttu. Ayrıca o sırada İsfahan'da bulunan İngiliz, Portekiz, Felemenk ve Frenk balyoslarına vergi salındı. Bunların büyük bölümü tahsil edildi (Yozefo Tiflîsi, 1137: 29b-30a).

Mir Mahmud, İran'ın tamamını hâkimiyeti altına almak için yeni kuvvetler getirmek üzere Hazinedarbaşı Molla Musa'yı altı bin kese nakit parayla Kandahar'a gönderdi. Ancak bu hazine Sicistan'da Bemsî Kalesi muhafızı Mirza İsmail tarafından ele geçirildi ve o sırada Kazvin'de Afganlara karşı kuvvet toplamakla meşgul olan Şehzade Tahmasb'a gönderildi. Bu olay Mir Mahmud'un Tahmasb'a karşı tedbir

⁴⁰ Krusinski'nin anlattığına göre, kuşatmanın başladığı andan itibaren İsfahan şehrinde fiyatlar olağanüstü artış göstermişti. Mesela Temmuz 1722'de ekmeğin fiyatı 8-10 kron iken Ağustos ayında 30, Eylül ayında 100, Ekim ayı sonunda ise 200 krona çıkmıştı. Açlık ve sefalet öyle boyutlara ulaşmıştı ki, ölümlerin dahi yendiği ile ilgili haberler gelmekteydi. İnsanlar cenazeleri gömmekten aciz duruma düşmüş, sokaklar iskeletlerle dolmuştu. Bkz. Tadeusz Jan Krusinski (1727), *An Historical Account of the Revolutions in Persia*, London: Printed for J. Roberts, s.32 vd.

⁴¹ Yaklaşık sekiz buçuk aylık kuşatma esnasında İsfahan şehri ahalisinden 160.000 kişi açlık, sefalet ve çatışmalarda hayatını kaybetmişti. Bkz. Yozefo Tiflîsi (1137), *Vakiat-ı Mir Üveys ve Şah Hüseyin*, İstanbul, vr.29a.

⁴² Mir Mahmud, yolları açmak ve şehirde güvenlik tedbirlerini almak üzere başkomutanı Serdar Amanullah Han'ı iki bin Afgan askerıyla önden İsfahan'a göndermiş, gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra Şah ile yola çıkmıştı. Bkz. Hrand D. Andreasyan (1974), "Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi", *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, s.15.

⁴³ Mir Mahmud, Haçu kapısından saraya (devlethâne) kadar yol boyunca serilmiş olan kıymetli zar-baft kumaşların üzerinden atıyla geçmiş ve Çahar Havuz kapısından "Allah Allâh" nidalarıyla saraya girmişti. Bkz. Hrand D. Andreasyan (1974), "Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi", *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, s.15.

⁴⁴ Şah'ın bir diğer kızı ile Afgan müftüsü ve kız kardeşiyle de Serdar Amanullah Han evlenmişti. Bkz. Yozefo Tiflîsi (1137), *Vakiat-ı Mir Üveys ve Şah Hüseyin*, İstanbul, vr.28a.

⁴⁵ Mir Mahmud, Tahmasb Mirza'nın kuvvet toplamak için Kazvin'e gitmesinde Şah Hüseyin'in ruhsatı olduğuna inanmış olduğundan onu, oğullarını ve kardeşlerini göz hapsine almıştı. Bkz. Mirza Muhammed Halil Maraşî Safevî (1342), *Mücmülü't-tevârih*, (Nşr. Abbas İkbâl), Kitâbhâne-yi Senâi, s.59.

⁴⁶ Mir Mahmud, Kızılbaş komutanlardan on kişiyi mevkilerinde bırakmış, İtimadü'd-devle'yi hizmetine almış, Kullarağası ve Kurşibaşı'nı görevlerine iade etmişti. Bkz. Hrand D. Andreasyan (1974), "Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi", *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, s.17 vd.

⁴⁷ Mir Mahmud'un bastırıldığı sikkenin üzerinde "Sikke zed ber sim ve zer manend karz-ı âfitâb Şah Mahmud cihângir siyâdet-i intisâb" ibaresi kazanmıştı. Bkz. Mirza Muhammed Halil Maraşî Safevî (1342), *Mücmülü't-tevârih*, (Nşr. Abbas İkbâl), Kitâbhâne-yi Senâi, s.3.

almasına sebep oldu. 9 Kasım 1722'de topladığı divanda öncelikle Şah Hüseyin'e fermanlar yazdırıp, civardaki halkı kendisine itaate davet ederken Tahmasb'ın yakalanıp getirilmesi için de derhal hazırlıklara girişilmesini emretti. Ardından Amanullah Sultan, Eşref Sultan⁴⁸ ve Kör Nasrullah Sultan'ın emrinde altı bin kişilik bir Afgan kuvveti ile İtimadü'd-devle'nin komutasında İranlılardan oluşan iki bin kişilik bir kuvveti Kazvin üzerine gönderdi. Bu ordu yol üzerindeki Kaşan, Sava ve Kum'u işgal ettikten sonra Kazvin önlerine geldi. Bu sırada Şehzade Tahmasb, Afgan kuvvetlerinin geldiğini duyunca Zencan üzerinden Tebriz'e kaçtı (Andreasyan, 1974: 18 vd). Tahmasb'ın şehirden ayrılmasından sonra savunmasız kalan Kazvin kolayca Amanullah Han tarafından ele geçirildi (Krusinski, 1729: 261 vd.).

Amanullah Han, Kazvin ahalisinden ordu için erzak ve yirmi bin tümen nakit para ve ileri gelen ailelerden almış kız istemiş, ancak bu istekleri yerine getirilmeyince halka baskı yapmaya başlamıştı. Bu baskılar neticesinde 31 Aralık'ta ayaklanan Kazvin halkı, Kaçarlardan aldıkları destekle Afgan kuvvetlerini şehirden çıkardı. Amanullah Sultan Isfahan'a kaçarken, Eşref Sultan doğrudan Kandahar'a gitti. Tahmasb'ın üzerine sevk edilen kuvvetlerin halkın müdahalesi sonucu dağılması, Mir Mahmud'u paniğe sevk etmişti. Isfahan halkının da tıpkı Kazvinliler gibi ayaklanmasından korkuyordu. O sebeple günde iki kez sarayından çıkarak şehri gezmeye başladı (Andreasyan, 1974: 21 vd.).

Bu sırada Osmanlı Devleti, Safevî Devleti'nin içine düşmüş olduğu durumdan haberdar olmuş, olayların mahiyetini anlamak istemişti. Bunun üzerine Bağdat valisi Hasan Paşa tarafından İran'daki gelişmeleri öğrenmek üzere Osman Ağa riyasetinde bir elçilik heyeti Isfahan'a gönderildi. 26 Ocak 1723'te Isfahan'a ulaşan Osman Ağa, on gün bekletildikten sonra itimatnâmesini sunmak üzere Mir Mahmud'un huzuruna çıktı. Böylece Osmanlı Devleti ile Afganlar arasında ilk resmî temas da gerçekleştirilmiş oldu.⁴⁹

Mir Mahmud, Isfahan'da nispeten sükûnu sağladıktan sonra Kör Nasrullah Sultan komutasındaki bir kuvveti, Şiraz ve Hemedan'a sevk etti. Ancak Afgan kuvvetleri Hemedan'ı iki kez kuşattıysa da başarı sağlayamadı ve civar köyleri tahrip ederek, Isfahan'a döndü (Andreasyan, 1974: 26). Bu sırada Şah Hüseyin'in oğullarından birinin firar ettiği haberini alınca öfke nöbetine tutulan Mir Mahmud, derhal kadın çocuk demeden Şah'ın ailesini getirtti ve onları kılıçtan geçirdi.⁵⁰ Bu kanlı infazdan sonra ruh sağlığı gün geçtikçe bozulan Mir Mahmud, tabiplerin bütün çabalarına rağmen iyileşemedi ve 1725 yılında henüz 27 yaşındayken vefat etti.⁵¹ Mir Mahmud'un ölümü üzerine Isfahan'da toplanan Afgan ileri gelenleri, Mahmud'un amcasının oğlu Mir Eşref'i "Şah" unvanıyla 26 Nisan 1725'te tahta çıkararak, İran'daki Afgan hâkimiyetini devam ettirdiler (Ferheng, 1278: 82).

Sonuç

Safevîlerin Horasan'ın bir parçası olarak gördükleri ve 1622 yılından itibaren neredeyse kesintisiz idare ettikleri Kandahar ve çevresindeki hâkimiyetleri, XVIII. yüzyılın hemen başlarında bozulmaya başladı. Gerek Şah Hüseyin'in yönetimdeki acziyeti, gerekse Kandahar ve çevresine gönderilen valilerin kötü idaresi sebebiyle bölgenin güçlü Afgan aşiretlerinden önce Abdaliler, sonra da Gilcailer ayaklandı. 1709 yılında Gilcailerin lideri Mir Üveys Han'ın Safevî valisi Gürgin Han'ı öldürmesi ve arkasından üzerine gönderilen kuvvetleri mağlup etmesiyle Kandahar Safevî hâkimiyetinden tamamen çıktı. Kandahar'ın bağımsızlığından kısa bir süre sonra Herat da Safevî hâkimiyetinden çıktı. Kandahar hâkimi Mir Mahmud, Dilaram'da mağlup ettiği Abdalileri hâkimiyeti altına aldıktan sonra Afgan aşiretlerini bir ideal etrafında toplamak için 1719'da Kirman seferine çıktı ve şehri ele geçirdi. Burada dokuz ay kaldıktan sonra üzerine gönderilen Safevî kuvvetleriyle savaşmak yerine Kandahar'a çekildi.

Kirman'da kaldığı süre içerisinde İran'ın durumunu çok iyi analiz eden Mir Mahmud, Kandahar ve çevresinden topladığı büyük bir orduyla ikinci kez İran seferine çıktı ve 1722'de Gülnabad'da Şah Hüseyin'in ordusunu mağlup ederek Isfahan kapılarına dayandı. Sekiz aylık şiddetli bir kuşatmadan sonra payitahtı da ele geçirdi ve kendisini "Şah" ilan ederek Safevî Devleti'ne son verdi. Tahta çıktıktan sonra bir

⁴⁸ Eşref Sultan, Mir Üveys'in kardeşi Mir Abdulaziz'in oğludur. Mir Mahmud onu öldürerek tahta çıkmış, oğlunu ise yanına alarak ordu içerisinde görevlendirmişti. Bkz. Mir Sadık Ferheng (1278), *Afganistan; der peñç karn-ı ahir*, Mayvand: Pengâh-ı İntişarat-ı Mayvand, s.78.

⁴⁹ Yapılan görüşmelerde Mahmud, gelen elçinin casus olduğunu iddia ederek onu öldürtmek istemiş, ancak müftünün araya girmesiyle elçiyeye dokunmayıp, hilat giydirilerek gitmesine izin verilmişti. Ancak giderken yanında İranlılardan kimseyi götürmemesi tembih edilmiş, heyet şehri terk ederken iki kez aranmış ve Türk kıyafetleri içerisinde şehri terk etmek isteyen on iki İranlı bulunarak oracıkta idam edilmişlerdi. Bkz. Hrand D. Andreasyan (1974), "Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi", *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, s.23 vd.

⁵⁰ Gilanentz'e göre Mir Mahmud, yüz kırk sekizi asilzade toplam bin altı yüz kişiyi katletmişti. [Bkz. Hrand D. Andreasyan (1974), "Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi", *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, s.22 vd.]; Şah Hüseyin, yükselen feryatlara yetişerek Mir Mahmud'u engellemek için kolundan tutmuş, ancak Mir Mahmud onu da kılıcı ile yaralamıştı. Şah'ın kanlı halini görünce daha fazla katliam yapmaktan vazgeçen Mir Mahmud, Şah'ın iki oğlunun canını bağışlamıştı. Bkz. Laurence Lockhart (1958), *The Fall of the Safawi Dynasty And the Occupation of Persia*, Cambridge: The University Press, s.208.

⁵¹ Mir Mahmud'un çok genç yaşta ölümünün sebebi olarak bazı kaynaklar Amcası Abdülaziz'in oğlu Mir Eşref'i mesul tutmaktadırlar. Onun babasının intikamını aldığı kanaatinde idirler. Bkz. Mir Sadık Ferheng (1278), *Afganistan; der peñç karn-ı ahir*, Mayvand: Pengâh-ı İntişarat-ı Mayvand, s.80 vd.

yandan Azerbaycan'da kuvvet toplamakla meşgul olan ve kendisini İran Şahı ilan eden Şehzade Tahmasb'a karşı tedbirler alırken, diğer yandan ülkenin tamamında hâkimiyetini sağlamak için harekete geçti.

Ancak gerek İran coğrafyasının büyüklüğü ve ahalisinin Afgan hâkimiyetine karşı duruşu, gerekse İran'daki yönetim boşluğundan istifade etmeye çalışan Rusya ve Osmanlı Devleti'nin müdahaleleri, Afganların tam manasıyla otoritelerini kurmasına engel oldu. Safevî Devleti'nin Afganlar tarafından yıkılmasıyla birlikte Ruslar, Dağıstan ve Gilan'ı işgal ederken, Osmanlılar Şirvan, Gürcistan ve Azerbaycan topraklarını ele geçirdi. Böylece Afgan hâkimiyeti Horasan, Isfahan, Şiraz ve Hemedan çevresiyle sınırlı kaldı. Mir Mahmud'un ölümü üzerine tahta çıkan Mir Eşref, (1725-1730) bir yandan Şehzade Tahmasb'a karşı mücadele ederken, diğer yandan Osmanlı ve Rusları zapt ettikleri İran topraklarından çıkarmak için üç cephede büyük bir mücadeleye girişecektir.

KAYNAKÇA

- ABDULKARİM BUKHARÎ (1876), *Historie de L'Asie Centrale (Afghanistan, Boukhara, Khiva, Khoqand)*, (Ed. C. Scheffer), Paris: Ecole des Langues Orientales Vivantes.
- ANDREASYAN, Hrand D. (1974), "Petros di Sarkis Gilanentz'in Kronolojisi", *Osmanlı-İran-Rus İlişkilerine Ait İki Kaynak*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, s.1-52.
- ANONİM (1724), *Persian Comwell: An Account of the Life and Surprizing Atchievements and Successes of Miri-Ways*, London: J. Roberts.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat (2013), *Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)*, Ankara: Berikan Yayınevi.
- BARLAS, Kıyameddin Rai (1986), "Afgan Kabilelerinin Türklükle Alakaları; Abdalılar Eftalitler (Ak-Hınlar)'ın Torunları mı?", *Türk Kültürü XIV/278*, (Haziran), s.362-370.
- BEDREDDİN ZÂDE MİRLİVA ALİ BEĞ (1975), "Kaa'ime: H.117-1135 (1705-1723)", (nşr. M.F. Kırzioğlu), *Ata.ÜEFAD., S.7'den Ayırbaşım*, Ankara, ss.87-170.
- BELLEW, Henry Walter (1880), *Races of Afghanistan*, Calcuta: Thacker, Spink&Co.
- BELLEW, Henry Walter (1982), *Afghanistan and Afghans*, Delhi: Shree Publishing.
- BLUNT, Wilfrid (1966), *Isfahan Pearl of Persia*, New York: Stein and Day.
- EWANS, Martin (2001), *Afghanistan: A New History*, Curzon: Curzon Press.
- FERHENG, Mir Sadık (1278), *Afganistan; der penç karn-ı ahir*, Mayvand: Pengâh-ı İntişarat-ı Mayvand.
- FEYZ MUHAMMED KÂTİB HAZARA (1372), *Sirâcü't-tevârih I-III*, Tahran: Müessesesi-yi Tahkikât ve İntişarat-ı Belh,
- FLETCHER, Arnold (1965), *Afghanistan: Highway of Conquest*, New York: Cornell University Press.
- FORAN, John (1992), "The Long Fall of the Safavid Dynasty: Moving Beyond the Standard Views", *Middle East Studies*, S.24, s.281-304.
- FRASER-TYTLER, William Kerr (1950), *Afghanistan: A Study of Political Developments in Central Asia*, New York.
- INAYAT KHAN (1976), "Shah Jahan-nama", *The History of India, As Told By Its Own Historians VII*, Lahore: Elliot-Dowson.
- LOCKHART, Laurence (1938), *Nadir Shah*, London: Luzac&Co.
- LOCKHART, Laurence (1958), *The Fall of the Safavi Dynasty And the Occupation of Persia*, Cambridge: The University Press.
- MALLESON, George Bruce (1879), *History of Afghanistan*, London: W.H. Allen&Co.
- MİRZA MEHDİ HAN ESTERABADÎ (1377), *Cihangüşay-ı Nadiri*, Tahran: İntişarat-ı Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengi.
- MİRZA MUHAMMED HALİL MARAŞÎ SAFEVÎ (1342), *Mücmülü't-tevârih*, (Nşr. Abbas İkbâl): Kitâbhane-yi Senâi.
- MUHAMMAD ALİ (1958), *Afghanistan: The National Awakening*, Lahore: The Punjab Educational Press.
- RİYAZÜ'L-İSLÂM (1373), *Tarih-i Revâbit-ı İran ve Hind*, (Trc. Muhammed Bakır Aram-Abbaskuli Gaffarî Ferd), Tahran: İntişarat-ı Emir-i Kebir,
- SINGH, Ganda (1959), *Ahmad Shah Durrani*, Bombay: Asia Publishing.
- SYKES, Percy (1940), *A History of Afghanistan*, London: Macmillan.
- TADEUSZ JAN KRUSINSKI (1277), *Tarih-i Afgan; Tarih-i Seyyah der beyan-ı zuhûr-ı Agvaniyan ve sebeb-i inhidâm-ı binâ-yı devlet-i Şâhan-ı Safevîyan*, (terc. İbrahim Müteferrika), İstanbul: Dersaadet Ceridehâne Matbaası.
- TADEUSZ JAN KRUSINSKI (1727), *An Historical Account of the Revolutions in Persia*, London: Printed for J. Roberts.
- TADEUSZ JAN KRUSINSKI (1729), *The History of the Revolution of Persia I-II*, Dublin: Printed by S. Powell.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Tarihi III/2*, Ankara: TTK Yayınları.
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Tarihi IV/1*, Ankara: TTK Yayınları.
- YAZICI, Orhan (2003), *Ahmed Şah Abdalî ve Millî Afgan Devleti'nin Kuruluşu 1747-1772*, (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya: Sosyal Bilimler Enstitüsü
- YAZICI, Orhan (2012), "Gilayların Menşei", *Prof.Dr. Enver Konukçu Armağanı*, (Ed. İ.E. Atnur), Ankara: Berikan Yayınevi, s.461-476.
- YEZDÎ, Mahmud Afşar (1359), *Afgan-name I-III*, Tahran: Mecmua-yı İntişarat-ı Edebî ve Tarihî.
- YOZEFÖ TİFLİSÎ (1137), *Vakât-ı Mir Üveys ve Şah Hüseyin*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar, R.1497.
- ZAHİRÜDDİN MUHAMMED BABUR (1987), *Vekayi: Babur'un Hatıratı I*, (Nşr. R.R. Arat), Ankara: TTK Yayınları.